

Adam Smith levelezéséről

On the Correspondence of Adam Smith

Bertók Rózsa

Egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem

Absztrakt

A hazai és a nemzetközi tudományos közéletben is megkerülhetetlen Adam Smith munkássága. Leszámítva néhány szakértőt az írástudó közönség is csak egyet, jobb esetben kettőt ismer: A nemzetek gazdagságát és Az erkölcsi érzelmek elméletét. Smith munkássága ennél azonban sokkal szélesebb volt, közöttük is fontos szerepet töltött be a levelezés. Jelen tanulmány egy sorozat első része, amiben Smith érdekes leveleit, egyéb írásait mutatjuk be.

Kulcsszavak: Adam Smith, elmélettörténet, levelezés

JEL kódok: B12, Noo

Abstract

Adam Smith's contributions are indispensable to both the domestic and international scholarly communities. However, beyond a limited number of specialists, the educated public is generally familiar with only one or, at most, two of his works: *The Wealth of Nations* and *The Theory of Moral Sentiments*. Nevertheless, Smith's oeuvre extends significantly beyond these seminal texts, with his correspondence occupying a particularly important role. This paper marks the beginning of a series dedicated to the examination of Smith's intriguing letters and other lesser-known writings.

Keywords: Adam Smith, history of economic thought, correspondence

JEL codes: B12, Noo

A hazai és a nemzetközi tudományos közéletben is megkerülhetetlen Adam Smith munkássága. Leszámítva néhány szakértőt az írástudó közönség is csak egyet, jobb esetben kettőt ismer: A nemzetek gazdagságát és Az erkölcsi érzelmek elméletét. Smith munkássága ennél azonban sokkal szélesebb volt, közöttük is fontos szerepet töltött be a levelezés. Jelen tanulmány egy sorozat első része, amiben Smith érdekes leveleit, egyéb írásait mutatjuk be.

Adam Smith közel négyszáz levelét áttekintve, néhány tematikus csoportosítás természetes módon adódik: az egyik a fő művei megjelenési dátumai köré fókuszálható, jelesül 1759 és 1776 köré. A másik kutatási alap a felvilágosodás korszakának nagy gondolkodóihoz kapcsolódik, amiből világosan látszanak a kapcsolati szálak mind a brit, mind a francia filozófusok között. Több levélből nyomon követhetjük a nevelésnek a 18. századi szokásait, az ifjak felkészítését az életre, a tapasztalatok bölcs átadását, a fiatalokról való gondoskodás módjait. Mivel a levelek a közvetlen napi politikai eseményekről is szólnak, kikerülhetetlen a szereplőinek korabeli beazonosítása, rokoni, baráti kapcsolataik feltérképezése. A levelek elemzése minden tematikát nélkülözve is lehetőséget adnak a kronologikus esemény-sorozat feltárására, a biográfiát követve a csomópontok háttérének közelebbi vizsgálatára. A fenti tematikák természetesen összefüggéseket is mutatnak: a nagy művek hozzászólói, kritikusai gyakran ismert filozófusok, politikusok; a korszak kiemelt és ismert gondolkodói nem ritkán beajánlanak tehetséges és tehetős diákokat mentorálásra, valamint a politikailag befolyásos és ismert szülők gyermekeik előmenetele érdekében minden ismeretséget bevetnek a sikeres jövőjük érdekében. Természetesen minden levél látenszen tudósít a korabeli életvitelekről, a szokásokról, oktatási-nevelési módszerekről, a szülői kötelezettségekről, a ruházkodásról, a szabadidős tevékenységekről, utazásokról. Szinte az összes levélre igaz a későbbi korszakokra már elfelejtett udvariasság, túlzott tiszteletadás, a megszólításkor és az elköszönéskor is jelen lévő megbecsülés és szeretet a levélírótól a címzettnek.

Ha csupán statisztikai módon vizsgálódunk az adott négyszáz levél között, feltűnő a csoportosulás egyes évszámok, évtizedek köré. A Mossner és a Ross szerkesztésében (1987) összegyűjtött levelek egy része valahol már korábban publikálásra került. Jelen áttekintés döntően a fenti kiadás levélszámain, illetve megjelenési idejüket követi. A Smith tollából származó levelek száma nagyobb (131), mint a neki küldöttek (98), vannak korábban nem publikáltak és ismertek, de e kötetből kimaradtak általa írtak (53) és neki címzettek (40) is. A levelek hossza függ a címzettől, például Smith az édesanyját néhány sorban értesíti a pillanatnyi betegségéről, máskor az utazásairól informálja, vagy épp a lustaságáról szól, ami megakadályozza a levélírásban. Az 1740-es években a rokonoknak ír Oxfordból és Edinburghból, majd az 1750-es, 60-as években főleg Glasgow-ból származnak a levelek néhány londoni és edinburgh-i kivétellel. A levelek feladási helyei nemcsak a tartózkodásáról tájékoztatnak, hanem biográfiai adalékul is szolgálnak. A levelek elemzése komoly kutatási feladatokat is feltételez, hiszen nagyon nehéz sok esetben azonosítani az angol neveket, s a pontos teljes nevek hiányában beazonosítani a személyeket, feltárni a rokoni viszonyokat, megkülönböztetni a rangokat.

1. Levelek az Erkölcsei érzelmek elméletéről

Az 1759-es évben Az erkölcsi érzelmek elmélete (TMS) megjelenése körüli levélváltás nagyon sok információval szolgál azon kérdésekről, melyek a legbőszebb viták tárgyai voltak, s a mai napig megosztják a kutatókat. Nagyon izgalmas volt megtalálni például azt a levelet David Hume tollából, mely világossá tette a két nagyformátumú gondolkodó alapvetően azonos empirista nézeteit az emberi természetéről, s mégis a moral sense irányzatán belüli nagynak mondható különbözőségeiket. Nem is remélhettük, hogy egyszer egy hume-i levél legmélyéről fog előkerülni a válasz a kérdéseinkre.

A levél műfaja sok esetben kedvez a kutatásnak, hiszen a levél rövid, közvetlen, nincsenek vele szemben támasztott tudományos igények, tehát lehet egyszerre szabados és direkt. A levélgyűjteményt tartalmazó kötet 36. levele 1759. július 28-i dátummal íródott. David Hume a közös ismerősökről szóló információk után tér rá Smith könyvére, mikor előre bocsátja többek elismerését a műről. Szakmai megjegyzéseit azzal indokolja, hogy Smith-nek az új kiadásban majd segítségére lesz a kritika. Hiányolja, hogy nem elég hangsúlyos az egész rendszerének a sarokköve, a szimpátia. Annak ellenére, hogy Hume használta először ezt a fogalmat, mégsem ugyanazt értik rajta. Smith sok-sok példával bizonyítja, hogy a szimpátia az ember lehetősége az együttérzésre (interszjektív), ami konkrétságában lehet kellemes vagy kellemetlen. Ezen minőségek háttérében a képzelet segíti az örömmel vagy fájdalommal való (interperszonális) azonosulást. A személyközi kellemes vagy kellemetlen érzések csak a szimpátia alapvető érzelmének megnyilatkozása után tudnak kifejezésre jutni.

A fogalommal operáló felvilágosodás kori filozófusok megragadták a lényegét, mikor univerzális fogalomként definiálták, és mint ilyet, függetlenítették a pillanatnyi helyzetben megjelenő minőségektől („*The sense of sympathy is universal.*” (Lecky, 1913, p. 21)) Akik nem tették meg a második lépést a megkülönböztetés szintjeiben, azok magát a szimpátia alapját igyekeznek minőségekkel felruházni. A szimpátia kellemességének hangsúlyozása – amit Hume hiányol Smith művében – a fogalom tükörtermészete miatt fontos, mert a konkrét minőségtől függetlenül jóleső érzéssel tölti el a személyt, akivel az örömeiben vagy bánatában osztoznak. A kérdést tovább bonyolítja, hogy ki az a személy, akire az érzésbeli osztozás vonatkozik, hogy mennyire áll közel hozzánk, vagy mennyire hangol le bennünket az ő pillanatnyi állapota. Ezen a ponton válik igazzá az, amit Hume így ír körül levelében:

„Egy rosszkedvű, a dolgokba belefáradt, fásult, örökké kedvetlen, beteges, panaszkodó és zavart fickó nyomasztólag hat az emberre, ami, feltételezem, a szimpátiával magyarázható, ám ez utóbbi egyáltalán nem kellemes.” (p. 42)

Hume oldalszám és lábjegyzet pontos megjelölésével teszi meg észrevételeit. Konkrétan megnevezi Mr. Millart, akivel Hume megállapodást kötött arra, hogy megírja Anglia történetét a kezdetektől VII. Henrik trónra lépéséig. A kéziratért kialakított összegét is megnevezi, majd így folytatja:

„Nem tudom még, hogy itt maradok-e dolgozni vagy visszatérek Skóciába, s csak a kéziratok megbeszélésére jövök vissza. Mindkét döntést meg tudom indokolni. Skócia illik hozzám a legjobban, ott vannak a barátaim, de nekem túl szűkös egy hely, s gyötör a tudat, hogy időnként megbántom a barátaimat. Kérem, írja meg mit gondol erről...” (p. 42)

Sajnos erre a levélre nincs az adott gyűjteményben válasz, a legközelebbi levél 1761-es, majd 1763-as keltezésű Hume tollából, Smith nem válaszolt a hume-i felvetésekre, vagy esetleg Hume levelezésében található meg a nyoma, vagy a publikálatlanok között. A legközelebbi levélváltás ezen gyűjtemény szerint két-három évvel későbbi és utazásokról, kiadókról, közös ismerősökről szól. Az sem kizárt, hogy az általunk is használt levélgyűjtemény összeállítói nem a morálfilozófia szakterületi kérdéseit követték nyomon, hanem más tematikus szempontokat.

Végül a kötetben találtunk egy, a Smith tollából származó, szokatlanul hosszú levelet, amit Gilbert Elliotnak írt (1759. október 10.). A 40. levél egy NOTE feliratú szöveget tartalmaz a végén, s ugyanez a szöveg szerepel az *Adam Smith as Student and Professor* című kiadásokban is. (Scott, 1965) Mivel ez a szöveg nagyon közel esik a TMS megjelenéséhez, valószínűleg ez Smith válasza Hume kritikái felvetéseire:

„Azt az ellenvetést fogalmazták meg velem szemben, hogy ha a szimpátia esetén a helyeslés mindig kellemes érzelmet kelt, az elmélettel összeegyeztethetetlen, hogy a szimpátia kellemetlen is lehet. A válaszom az, hogy a helyesléssel járó érzelmet illetően két dolgot külön kell választani. Egyfelől a szemlélő együttérzését, másfelől azt az érzelmet, ami abból ered, hogy az általa érzett együttérzés és az illető eredeti érzése tökéletesen megegyezik. Az utóbbi, mely voltaképpen maga a helyesléssel járó érzélem, mindig kellemes és örömteli. A másik érzélem lehet kellemes vagy kellemetlen az eredeti érzés természetének megfelelően, melynek elemeit bizonyos mértékig szükségképpen tartalmazza.” (p. 48)

E szöveg néhány másikkal egyetemben kiegészítésre került vagy a helyük megváltozott az első kiadáshoz képest. Smith az őszi levélben a fenti szöveg betoldására kéri Elliotot.

Gilbert Elliot (1751-1814), Minto 1. grófja edinburgh-i születésű, Hume tanítványa volt Párizsban, majd Whig parlamenti képviselő, Edmund Burke barátja. Elliot érdeklődése a filozófia iránt Hume-ot is meggyőzte, s feladatokat adott neki, a Smith-szel folytatott levelezés pedig Smith-t kifejezetten inspirálta többek között az elfogulatlan szemlélő fogalmának kidolgozására. Elliot felveti, hogy nem hozhatunk olyan morális ítéleteket, melyek ellentétesek a közvélekedéssel. E kijelentésre reagált Smith hosszasan és vetette el ennek jogosultságát, majd kidolgozta a pártatlan szemlélő fogalmát. A pártatlan szemlélő ugyanolyan rendező elve és kontrollja is az egyéni cselekedeteknek, mint amilyen a társadalmiságnak a láthatatlan kéz. Így Smith a Mandeville-i rendszer elemzése kapcsán ragaszkodik az erény és a közvélekedés határozott szétválasztásához.

„Azt hiszem, eléggé nyilvánvalóvá tettem, hogy a mások cselekvéseire vonatkozó ítéleteink a szimpátián alapulnak. Igencsak furcsa lenne, ha saját és mások cselekvéseit különböző elvek alapján ítélnénk meg.” (p. 48)

A fontos fogalmak magyarázatai kiegészítések által jelentek meg már a 2. kiadásban és folyamatosan módosultak, illetve néha a helyüket is megváltoztatták, így a hat kiadás mindegyike külön szövegváltozatnak tekinthető. Smith a TMS 2. kiadásának betoldására szánt szövegben részletesen kifejti az elfogulatlan szemlélet működését az emberben. Az emberek saját viselkedésüket másként ítélik meg, mint másokét, ezért van szükség a szabályozásra.

„Gyorsan megtanuljuk tehát, hogy szükség van egy belső bíróra a köztünk és a velünk együtt élők közti terepen. Rájövünk, hogy egy olyan pártatlan és igazságos személy jelenlétében cselekszünk, akinek nincs kapcsolata sem velünk, sem azokkal, akiknek az érdekeit a viselkedésünk zavarja. Aki nem az apánk, nem a testvérünk, nem a barátunk... Csupán egy általános ember, pártatlan szemlélő, aki ugyanazzal a közömbösséggel szemléli saját viselkedésünket, mint mi a másik emberét.” (p. 48)

Az emberi élet nagy tragédiáit sztoikus nyugalommal kezeljük, ha a másikkal történik, s nem velünk. Ha velünk esik meg, akkor a bennünk lévő Természet és bíró lehetősége segít pártatlanul ítélni.

Hume 1763. október 28-án írt (77.) levelében beszámol a párizsi tapasztalatairól, illetve a Fontainebleau-ban eltöltött két napról, a XV. Lajos királynál tett látogatásáról, az udvarban a hölgyekkel való találkozásai benyomásairól. A levél végén említi, hogy találkozott Holbach-hal és ő megkérte, tudassa Smith-szel, hogy lefordítja Az erkölcsi érzelmek elméletét. Holbach a „Café de L'Europe” szalon tulajdonosa, ahol a francia enciklopédistákon kívül megfordultak a brit előkelőség jeles képviselői is, köztük Hume, Smith, Walpole, Edward Gibon, Joseph Priestly, sőt amerikai diplomataként Benjamin Franklin is.

A TMS megjelenése és főleg sikere adja az apropóját az 1759. április 12-i (31.) levélnek, melyet Hume hosszasan taglal. A koncepciója lényege az, ha a tömeg üdvözl valamit, az soha nem lehet pozitív. A sokaság helyeslése erős hamisság, mely gondolat alátámasztására Phocion (Phókión) személyét idézi, aki mint görög államférfi és hadvezér mindig baklövésre gyanakodott, ha valamilyen személyt vagy eseményt a polgári lakosság tapsa kísért. (Plutarkhosz, 1978) Talán Hume sorsközösséget is érezhetett vele, hiszen „Jó” volt Phocion állandó jelzője, s mégis Szókratész sorsára jutott. Élete során minden tehetsége ellenére folyamatosan ellenzékbe vonult: ellenezte a háborút, szabadságot kért a foglyoknak, senkitől nem fogadott el pénzt.

Mindezek alapjai lettek kirekesztésének, s Hume hasonlóan érez, s mindig panaszkodik is miatta: *„Néhányan azért gyűlölnék, mert nem vagyok tory, néhányan azért, mert nem vagyok wigh, néhányan, mert nem vagyok keresztény, s mind, mivel skót vagyok”.* (David Hume levele J. E. Minto-nak, 1764. szeptember)

A Phocion-ra emlékeztető életézés valószínűleg Plutarkhosznak a párhuzamos életrajzaiból került elő, hiszen Hume az esszéiben is gyakran fordul ehhez a forráshoz. A Rómáról szóló latin idézetet is arra használja, hogy meggyőzze Smith-t arról, hogy a bölcs ember nem a sokasággal törődik, hanem saját lelkével, s néhány kiválasztott emberrel, akik előítéletektől mentesen képesek megvizsgálni művét. A közvélemény tapsolt a könyvnek, s a bolond emberek türelmetlenül keresik, s irodalmárok hangosan dicsérik. Hume beszámol még arról, hogy három püspök

is telefonált Millar üzletébe vásárlási szándékkal, illetve a szerzőre vonatkozó kérdéseikkel. Peterbourgh püspöke egy olyan társaságban töltötte az estéjét, ahol a világ minden könyve fölé emelték. Hume ezt még inkább vészjóslónak vélte, s azon tűnődött, vajon a filozófus milyen következtetésre juthat abból, hogy a bona emberei dicsérik...

Hume szkeptikus volt Argyle herceg véleményének őszinteségével kapcsolatban is, hiszen ő a glasgow-i választásokon számított a szerző támogatására. Lord Lyttleton szerint az angol irodalom dicsősége Smith is, Robertson és Bower mellett. Millar örült és kérkedett, hogy a kiadás 2/3-át már eladták és ő biztos a sikerben. Hume felháborodását fejezi ki e hozzáállással kapcsolatban: „*Milyen fia ez a földnek, ha a könyveket csak az általuk hozott haszon alapján értékeli. Ebből a szempontból jó könyvnek bizonyulhat.*” (p. 96)

Hume véleményében nyilván nem tudott elvonatkoztatni az ő korábbi könyvének (Értekezés az emberi természetről) kudarcától, bár nem kizárt, hogy a névtelen megjelentetés sem tett jót a kiadásnak. Hume felsorolta azon kortársak nevét, akik kaptak a kötetből, míg kihasználta a levél adta lehetőséget arra, hogy kifejtse véleményét Helvetiusról, Voltaire-ről. A *De l'Esprit* (A szellem) könyvét nem tartotta nagyra filozófiai szempontból, míg nagyra értékelte a szerkesztését, s ezért ajánlotta barátjának. Valamint beszámolt arról is, hogy kapott Helvetiustól nemrég egy levelet, melyben tájékoztatja, hogy könyvében többször is szerepelt a Hume név, de a párizsi cenzor kitöröltette. Kis műnek nevezte Voltaire *Candide*-jét, ami szerinte csupa gőg és istentelenség, a Gondviselés satírája, s mindez a leibnizi rendszer bírálatának ürügyén. Hume türelemre és nyugalomra intette barátját, s arra kérte, viselkedjen igazi professzionális, gyakorlati filozófusként.

2. Vegyes témájú levelek

Még a TMS okán folytatott levelezés előtti időre datálható (1756) az Edinburgh-i *Review* 2. számában megjelent, a kiadónak címzett levele. (Smith, 1996) Smith hosszasan taglalta Skócia és a többi európai ország könyvkiadásának helyzetét. Szólt a természetfilozófia gyengeségéről a franciáknál, a karteziánus rendszer téves mivoltáról, valamint arról, hogy hiába voltak elsők az angolok több tudományterületen, ha a saját nagyságaikat csak idegen tollak által ismerheti meg a hazai közönség. Elismeréssel szólt a francia enciklopédisták szócikkeiről, melyek alapot adnak egyfajta elemzésre és kritikára a *Review* lapjain is. Idézte Voltaire dicshimnuszát az Enciklopédiáról, s ennek alapján felvetette a folyamatosan megjelenő szócikkek közlését és kritikáját az ő skóciai folyóiratukban. Tulajdonképpen egy nagyvonalú áttekintést adott az európai tudományos helyzetről, a tudományterületek felosztásáról, miközben összehasonlításokkal is él az egyes nemzetek színvonalá között.

A hosszabb levelek feltárják a 18. század közepének szokásait, életmódját, tudósítanak a generációs viszonyokról, a szabadidő eltöltéséről épp úgy, mint a politikai kapcsolatok szerepéről, az életvitelhez kapcsolódó kötelező kiadásokról, a felvilágosodás meghatározó alakjairól a brit-francia kapcsolatokban. A levelek arról is ta-

núskodnak, hogy mind Smith, mind Hume számára nemcsak kikapcsolódás, hanem megváltás volt Franciaországban tartózkodni, ahol nyugodtan dolgozhattak is, illetve részt vehettek a korabeli tudós-társasági életben. Hume Bristolt fölcserélte Reims-re, majd La Flèche-ben készült el a nagy értekezésével az emberi természetről. 1766-ban (március 13-án kelt levélben) Smith invitálta Hume-ot Párizsba, míg ő is ott tartózkodik, hogy együtt lehessenek és megtervezzék a jövőt, de Hume már soha nem tért vissza. A találkozásban reménykedve Smith felsorolta Hume barátait és nagy elismeréssel említette az államférfi és közgazdász, Mr. Turgot nevét.

Az 1759-es év levelezésében gyakorta feltűnik Lord Fritzmaurice, aki később Lord Shelburne névre hallgat, William Pettynek, a kvantitatív közgazdaság atyjának a leszármazottja, Shelburne 1. grófjának, John Fritzmaurice-nak a fia. Apja a szabad kereskedelem és a gazdasági reformok híve volt, rendszeresen konzultált európai és amerikai közgazdászokkal is, közvetlen kapcsolatot ápolt Benjamin Franklinnal, David Hume-mal. Smith győzte meg a merkantilizmus meghaladásáról.

Shelburn Dugald Stewartnak írt a Smith-szel való találkozás élményéről. Shelburn Edinburgh-ból Londonba utazott és így jött létre az eszmecsere, amit ugyan kételkedéssel illetnek, de az ellenkezőjére sincs bizonyíték. Annyi bizonyos, hogy Smith közel állt a családhoz, s így került sor arra, hogy a gróf a fia nevelését Smith-re bízta. Shelburne is skót volt, Dublinban született. Az első levele is Dublinban keltezett, április 26-án. A levélben a Smith-re bízott fiú nevelésével kapcsolatban fejezte ki elégedettségét. A glasgow-i egyetemet dicsérte összehasonlítva az oxfordi és cambridge-i egyetemekkel, ahol a diákok irányítják a kollégiumokat, s nem fordítva, ahol a származás és gazdagság többet nyom a latba a műveltségnél.

Smith befolyása nagy volt a glasgow-i egyetemen, ahol eleinte a logika, majd Hutcheson után az erkölcsfilozófia professzora lett. Smith Shelburne-ben méltatta a takarékoságot, mely szerinte nemcsak a gazdagság, hanem a jótékonyság, s ennek nyomán a bőkezűség és az igazságosság alapját is adja. *„Azt szeretném, hogy tiszteletre méltó, jótékony ember váljon belőle, legyen pontos és józan, szeresse a rendszerességet, és legyen jártas és ügyes a számolásban és az élet dolgaiban, úgy, hogy későbbi éveimben segítségemre legyen és örömet leljem abban, amit érte tettem ifjonti éveiben.”* (32. levél)

Az apa teljes bizalmáról biztosítja Smith-t, miközben világossá válik fejtegetéseiből, hogy mennyire figyel a fia képességeire, a gyengeségei részleteire, s mennyire fontos neki a gondoskodás és a professzor tudásának biztosítása a fiú előmenetelében. A glasgow-i tartózkodás idejét nem határozza meg az apa, és a tanulást azért is tartja fontosnak, mert nem szerencsés a felnőtté válás sürgetése. *„A polgári jogban szerzett ismeretek a legjobb alap, amit hazája javára fordíthat, tanulmányozása bölccsé teheti, de az ön erkölcstani elvei és példája az, amitől boldogságát várom.”* (u.o.)

Smith válaszlevelében (35. levél) július 23-i keltezéssel beszámol a konviktusban az árakról, a diákok ruházatával kapcsolatos kiadásokról, a tanári honoráriumokról. A fiatalok viselkedéséről dicsérő szavakat fogalmaz meg. Tájékoztatja az apát ar-

ról is, hogy Edinburgh-i útjára elvitte a fiút magával, két hétig hagyta szórakozni, egy kicsit többet is költött, mint amire számított, de visszatérve fölvette a korábbi életritmust és zökkenőmentesen folytatta korábbi tevékenységeit.

Több alkalommal előfordul levélváltásukban dr. Henry neve, aki a lordot helyettesítette birtokain az ő távollétében, Smith-nek pedig tanítványa volt az illető, s így mindketten tapasztalataik fényében pozitívan szólnak róla. 1759. augusztus 31-én megszületett Smith tollából a következő levél (37. levél), melyben már két fiatal nevelésének megbízatásáról beszél, s azt latolgatja, milyen formában lehetne megvalósítani az erkölcsi nevelésüket. Erre Smith három lehetőséget ajánl, s közben megemlíti ezek anyagi vonzatait is. Ha egy professzor házánál helyezik el őket, az például negyedévre személyenként tíz fontba kerülne. (Hogy összehasonlításban lássuk ennek értékét: David Hume-nak 1400 fontot ígértek az Anglia történetének megírásáról szóló szerződésben.) Smith hosszasan fejtegeti elkötelezettségét az egyetem és a rá bízott diákok iránt, s megnyugtatja a lordot és családját, hogy a megjelent könyvével járó elfoglaltságok – hiszen 1759-et írunk, ami a TMS megjelenési ideje – nem tántorítják el a tanítványokkal kapcsolatos kötelezettségeitől. A levele végén számot ad a lord tartozásairól, a tanári honoráriumok, a ruházat, a könyvek és a zsebpénz összegeiről.

1759. október 29-én kelt levélben (42. levél) Smith egy olvasmánylistát állít össze, amit az apának és a fiának is elküld, benne felsorolja a klasszikusokat, pontos források megjelölésével. Ezekből a művekből közeli képet lehet alkotni a tanítványok elé állított követelményekről és ugyanakkor az általános műveltséghez elengedhetetlen szövegismeretről. Az 1760. március 10-i levélben (45. levél) Smith beszámol tanítványa betegségéről: a fejfájás, láz, álmatlanság tüneteiről, étvágytalanságáról, napra készen tudósít az állapota változásáról. Az orvosok véleményét is megírja a fiúról egészen addig, míg a fiú nem lesz képes maga levelet írni.

3. Az Erkölcsi érzelmek elmélete születésének irodalmi körülményei a levelek alapján

A levelezésben sok tartalom szól a tanítványokról, az utazásokról, baráti kapcsolatokról és ezek mellett a TMS fogadtatásának részleteiről és a kézirat hibáiról. William Strahan-nak írt levélben 1760. december 30-i keltezéssel (50. levél) közli a hibajegyzéket és reméli, hogy megkíméli a nyomdai hibáktól és kijavítja azokat. Strahan kiadó, publicista és politikus. Edinburgh-ból költözött át Londonba, ahol megbízást kapott a Johnson's Dictionary kiadására. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a szótárnak, amit 1755-ben adtak ki, mert egészen az Oxford English Dictionary elkészültéig ez volt a mérvadó angol szótár. Samuel Johnson szótára rendhagyóan aprólékos, bőven illusztrált, használja a humor eszközeit, idézetekkel is magyarázza a tartalmakat. Hátránya a nagy alakja, súlya és rendkívül magas ára volt.

A francia enciklopédia brit változatának tűnt, s így sokan dicsérték, talán Adam Smith volt a kivétel, aki az Edinburgh-i Review-ban kritizálta az elfogadhatatlan szavak használatáért és a nyelvtani hibákért. A szótár szerzője szegénysorba süllyedt a siker ellenére, a házáat is el kellett adnia, s végül, pár évvel a megjelenés után, mintegy királyi kegyként évi 300 font nyugdíjat kapott, amiből szerényen eléldegélt. Strahan nemcsak híres szerzőket közölt, hanem értékes riportokat is publikált parlamenti vitákról.

A híres kiadások között van Edward Gibbon (1737-1794) történész, politikus és író műve, aki a Római Birodalom történetét kutatta. A címe: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Szerzője Oxfordban tanult, de el kellett hagynia a várost, mikor botrányt okozott azzal, hogy fölvette a katolikus vallást, majd Lausanne-ban a svájci kálvinizmus hatására ismét protestáns lett, végül teljesen szakított a kereszténységgel. Párizs után Rómába ment megírni a művét, ami végül Londonba való visszatérése után, 1778-ban jelent meg a mű teljes terjedelmében.

A levelek tudósítanak a könyvkiadók, kereskedők, írók köreiről, akik az írások nyomán társadalmi kapcsolatokká alakultak. Születtek közös kiadások is, mikor a bristoli születésű Thomas Cadell és fia, az előbbi tanítványa, Andrew Millar és a fent említett Strahan együttműködtek. Ennek eredményeként jelentek meg Robert Burns, Edward Gibbon és Henry MacKenzie művei. A kiadott művek szerzői jogászok, filozófusok, kritikusok, írók és köztük volt egy moralista hölgy is, aki küzdött a szegénység, a rabszolgaság ellen és a nők jogaiért. Hannah More (1745-1833) az irodalmi kapcsolatai révén kerül társaságok középpontjába és a leveleinek tematikái segítettek a korabeli írástudók gondolataiba való betekintésre: az iskolákról, jótékonykodásról, hitéletről, etiketről.

A könyvkereskedői klubok létrejötte azt szolgálta, hogy közösen tudjanak eljárni a szerzői jogok megsértése esetén. A korabeli egyetemet a tanárok köreinek tudományos és társadalmi kapcsolatai, a diákokról való gondoskodás, az utánpótlás nevelésének szellemisége hatotta át. A gondolkodói körökben a 18. század második felének tematikái ismétlődnek, ezeket megtalálhatjuk a könyvekben, esszékben, irodalmi művekben egyaránt. Az érzelmekkel kapcsolatos kérdéseket a felszínre hozta Smith könyve az erkölcsi érzelmekről, s az 1759-es megjelenés után rendre felbukkannak a témával kapcsolatos írások. Smith sem véletlenül gondolkodott könyve folyamatos átdolgozásán, s Hume sem véletlenül szorgalmazta a levelezésükben a javításokat.

Az érzelmek korabeli legfeltűnőbb megjelenítése Henry MacKenzie Az érzelmek *embere* (The Man of Feeling, 1771) című szentimentális regénye. A szerző skót születésű, apja orvos volt Edinburgh-ban. A regény főhőse egy rendkívül jóindulatú férfi, minden elesett segítője, de nem jár sikerrel. Ezért jogos a kérdés, hogyan lehetséges és mi az erkölcs ebben a bonyolult kereskedő világban? A regény főhőseit, Harleyt univerzális sajnálat hatja át, mindenkivel együtt sír, hiszen az erénnyel együtt jár a sírás.

Az érzékenység áthatja az alacsony rangú arisztokrata család utolsó sarját. A fantázia és a fikció adják a töredékes narratívát. A férfi sírás elfogadása vagy megvetése meghatározza a korszellemet, melyben a sírást megítélik. Az önuralom és az önmérséklet felvilágosodásában – ami egyúttal a skót filozófia alapeszméje is – nagy nyomás nehezedik a férfiakra, mert a sírás, illetve az érzelmek kimutatása a fegyelmezetlenség jele.

Bernard Capp, a Warwick-i Egyetem tanára, a Past & Present című lapban publikálta a férfiaságról és az érzelmekről szóló írását a kora újkori Angliáról. A szerző leírta a férfikönnyek történetét. A civilizációval való összefüggése nála is nyilvánvaló, ahogy Smith-nél is a TMS-ben. A civilizált és a civilizálatlan abban különböznek, hogy melyik engedheti meg magának a gyengeség látványát, s melyik nem. Smith szerint a civilizációval egyenesen arányos az érzelmek kimutatása. A primitív társadalmak konfliktusainak erőfitogtatásában gyengítette volna a harcost, ha leolvasható lett volna az arcáról a szenvedés.

Capp a BBC-nek adott interjújában arról beszélt, hogy Smith korában a nők és a gyerekek nem tudták kordában tartani érzéseiket, míg a férfiaknak, akik uralkodnak a társadalomban, az érzéseikben is uralkodniuk kellett. A mentalitás-váltás okát a klasszikusok, különösen a sztoikusok intenzív tanulmányozásában látja Capp. Szerinte a reneszánsz hozott először változást, mert az antik szerzőktől olvastak az önuralomról, az önmérsékletről. A dilemma markáns megfogalmazására választotta a szerző írása címéül a „*Jézus sírt, de az angol nem?*” (Capp, 2014)

4. A két fő mű és az irodalom

A mai Smith-kutatás nem véletlenül fordul az emberi érzelmek témájának újragondolása felé, hiszen nyilvánvaló a korabeli nagy érdeklődés iránta, a feldolgozásának sokrétű megjelenése a filozófiában, irodalomban egyaránt. Talán egyszer belátja mindenki, hogy torz, s főleg egyoldalú képeket hajszoltunk, s leszűkítettük a szerzőt a Nemzetek gazdagsága szerzőjére, miközben akkor is morálfilozófus volt, mikor azt írta. Arról nem is szólva, hogy nem lehet világos képet alkotni gazdasági nézeteiről sem a TMS nélkül. Emberi szálak, az emberi természet ismerete nélkül nincs gazdálkodás, piaci működés, kereskedelem stb. S egyáltalán nem szolgálja a kutatás korabeli rekonstrukciós törekvéseit a 21. századi gátlástalanság, a mérgező gazdagodás és a korrupció kivetítése.

A végletes megítélések elkerüléséhez szükséges a korszak szellemiségének megértése, s ehhez segít hozzá például a szentimentális irodalom, mely az emberi érzelmek belső működéséhez ad eligazítást, s legalább annyira markáns képet fest a Homo Moralis-ról, mint amennyire kizárólagossá igyekezett tenni a Homo Oeconomicust. A brit felvilágosodás szellemisége nagyon sok területből tevődik össze, s ezek összefüggésbe kerülnek. Az élet korabeli bonyolultságát több esetben íróktól ismerhetjük meg: értekezésekből, regényekből, pamfletekből, levelekből.

A 18. század elejének hangulatát is, témáit is hitelesen közvetíti például Daniel Defoe, aki sok alkalommal járt Skóciában is, ahonnan tudósításokat küldött a királyi udvarba. Az ő írásai tájékoztatnak a családi életről, a gyerek-sorsokról, a politikai

összeütközésekről, a parlamenti történésekről, az erkölcsi színvonal változásairól, az emberi természet összefüggéséről a vallással és a gazdasággal, bűnökről és büntetésekről. Defoe a londoni tűzvész, a pestis, a természeti csapások tudósítója, mégis híres regényei (Robinson, Moll Flanders, Roxana) mellett az utókor az „Értekezés a tervezetekről” (An Essay upon Projects) című művét értékeli nagyra.

„...önéletrajzában Benjamin Franklin is elismeri, hogy Defoe Értekezése nagy hatással volt rá egész életében. [...] Defoe műve közelebb áll Adam Smith főművéhez, „A nemzetek gazdagságá”-hoz, mint bármelyik Defoe-korabeli közgazdasági munka...”. (Földényi, 1977, p. 47) Defoe foglalkozik a stabil bankrendszer létrehozásával, kereskedelemmel, útépítéssel; többnyire saját tapasztalatok alapján ír a csődeljárások szabályozásának szükségességéről, a francia-angol háború gazdasági hatásairól, az erkölcsnemesítő programok terveiről társaságok alapításával és a nevelésről. Szerinte az azonos foglalkozásúak társaságokba való tömörülésével lehetne küzdeni a szegénység ellen, s ezek működése hozzájárulna a világbéke megvalósulásához.

Defoe értekezésének évében sok más írás is megjelent erkölcsjavító szándékkal, sürgették a törvényt a káromkodás, részegség, bujálkodás ellen. Defoe életútja jó keresztmetszetet ad a korszakról, az írás (sok ezer oldal) csak egy része a tevékenységeinek, de a gazdasági-politikai életben való megmártózása csődökkel, üldözésekkel, menekülésekkel, bebörtönzésekkel jártak. Élete végén versben foglalta össze hányatott útját: „Tizenhárom alkalommal voltam gazdag és szegény,/Ebből tudtam, hogy Fortuna fő vonása a szeszély.” (Földényi, 1977, p. 234) Míg a Defoe-korabeli regényekben a női szereplők lélekábrázolásán keresztül mutatják be az emberi érzelmeket, s vetítik rájuk a férfiszereplők is a sajátjukat, addig a morálfilozófiában a férfi érzelmek és lélekábrázolás Shaftesbury gentleman-jével veszi kezdetét, majd önálló regénytémává McKenzie-nél válik.

Smith-nek a könyvek fogadtatása és a kritikák újabb inspirációt adtak a javításhoz, meg az újabb kiadásokhoz. Ezért nem mérvadó a két mű között eltelt 17 év különbséget tudathasadásként értelmezni a morál és a gazdasági témák között, hiszen 1759 és 1776 között is intenzív levelezés folyt a TMS témáiról, illetve előkészületek a nyugodt körülmények megszervezésére a nagy gazdasági mű megírásához.

A teljes korabeli társadalmi kép megértéséhez különösen fontos az irodalom és a gazdasági élet szakszerű vizsgálata. Míg McKenzie az érzelmekre fókuszál, addig Henry Fielding és Defoe az életet viszi a könyvlapokra és a saját gazdasági és erkölcsi tapasztalataikat jelenítik meg. Fielding regényei a hobbesi-mandeville-i könyörtelen és a Shaftesbury eszményi világa között próbál egyensúlyozni. Az emberi természetet vizsgálja, miközben bemutatja Tom Jones alakját az országúttól a szalonokig. „Az Amália szereplőit önérdek, képmutatás és érzéketlenség kormányozza” (Takács, 1973, p. 174) Samuel Richardson Pamela című levélregénye a női erényesség jutalmára ad példát, míg másik regénye, a Clarissa, épp az előbbi inverze, sokkal nagyobb sikert aratott, s nyitánya lett az új korszaknak, mely maga a szentimentalizmus. „A puritán vallás »ideológiává« lesz, a népi eszmény osztályillúzióvá, erkölce pedig képmutatássá, a vagyonszerzés jámbor kendőzésévé. Max Weber tanulmánya címét metaforává gyúrva: a protestáns etika mögül kivillan »a kapitalizmus szelleme«.” (Takács, 1973, p. 91)

A valóság helyett lehet pótlékokat nyújtani (Richardson) vagy józan gondolkodásra és reális mérlegelésre készíteni az olvasót (Fielding). A filozófia is ugyanezt a két lehetőséget kínálja: vagy beleveti magát a szinte napi kiszámíthatatlan változásokba, a negatív szerepeket magára veszi, és azt hirdeti, hogy a közjót szolgálja (mandeville-i értelemben tolvaj, kurtizán vagy szeszcsempész lesz); vagy mint David Hume és Adam Smith szisztematikus vizsgálódásba kezd az emberi természet-ről, különösen az erkölcs eredetéről, a szimpátiáról, az elfogulatlanság lehetőségéről, az észhasználat határaitól.

5. Az utolsó levelek

A felvilágosodás egyik meghatározó személyének, David Hume-nak a haláláról 1776. augusztus 26-án Joseph Black (169. levél) értesíti Smith-t. Joseph Black (1728-1799) mint skót fizikus és kémikus, 1756-tól a kémia professzora Glasgowban, majd 1766-tól az Edinburgh-i egyetem orvostudomány és kémia professzora, William Cullent utódja. Népszerű oktató, a kémia népszerűsítője, egyetemi épületek viselik a nevét. Adam Fergusson unokatestvére és közeli barátja mind Hume-nak, mind Smith-nek.

Hume még augusztus 23-án megírta barátjának az utolsó levelét (168. levél) Kirkaldyba, ahol közli a *Dialogues* kéziratával kapcsolatosan történt bonyodalmakat és kárhoztatja unokaöccsét, akinek nem volt joga a kiadáshoz és kéri Smith-t, hogy informálja erről Strahant, a kiadót, akiben egyébként tökéletesen megbízik. A kérdéses írás a *Dialogues concerning Natural Religion* című könyvére való utalás, ami szerzői megjelöléssel, posztumusz 1779-ben jelent meg, Hume akaratával egyezően. Hume *Életem* című írása megjelentetésével Smith-t bízta meg az 1776. május 3-i londoni levelében, melyben ártalmatlan írásnak minősíti. (Magyarul az esszé-kötet első darabja.) 1776. június 6-i, Alexander Wedderburn (1733-1805) tollából (159. levél) tudjuk, hogy Hume Smith-t bízta meg hagyatékának gondozásával. A literary executor, az irodalmi végrehajtó mégis William Strahan lett a szerző végrendeleti záradéka szerint. William Strahan skót nyomdász, kiadó, politikus, Benjamin Franklin tudósítója, később barátja. Londonban lett mesternyomdász, 130 levél íródott Franklin és Strahan között. A parlamenti vitákról szóló jelentéseket gyakran közölték is a *The Pennsylvania Gazette*-ben. Később a barátságuk a „bélyegtörvény” körüli nézeteltérések miatt megszakadt. Alexander Wedderburn ügyvéd, lapszerkesztő, Strahannal jó kapcsolata volt és ő szorgalmazta Samuel Johnsonnak, a szótárszerkesztőnek a megélhetéséhez szükséges nyugdíj odaítélését.

A 18. század skót társadalmi világában nincsenek éles határvonalak a gazdasági és tudományos élet között. Mindenki keresi a kapcsolatokat, s az egyetemi élet csak egyik dimenziója a világuknak, a másik az üzlet, ami kapcsolatba kerül a politikával, a könyvkiadással, a kereskedelemmel. Nem ritkaság, hogy Smith ismeretségi-baráti körében valaki parlamenti képviselő, könyvkiadó, lapszerkesztő, tudós legyen egy személyben.

Folyamatos az érdeklődés Smith mindkét alapvető műve iránt. Thomas Cadell-nek (1742-1801), a kiadójának írt levelében (1780. október 25., 208. levél) a szerző kéri, hogy küldjön el 3 példányt a Nemzetek gazdagságából Peter Ankernek, Dánia konzuljának, s a belső üres lapra írja rá: „Mr. Ankernek a szerzőtől”. Itt már a WN 2. kiadásáról van szó. Ugyanilyen ajánlással kap példányt Mr. Holt és Frantz Draeby is. Ez utóbbi dán köztisztviselő, foglalkozására nézve fordító. A WN első részét ő fordította le 1779-ben. Koppenhágai születésű, s részben tanulmányait is ott végezte, majd Norvégiában oktatóként is alkalmazásban állt. Jó kapcsolatokat ápolt dán kereskedő családokkal, köztük az Anker családdal is. A két Anker fivér, Karsten és Peter találkoztak Glasgow-ban Smith-szel, majd később Toulouse-ban is. Andreas Holt (1729-1784) a fivérek tanára volt, egyébként dán hivatalnok, majd norvég államtitkár. A WN fordításához ők is hozzájárultak. Draeby már 1776-ban hozzálátott a munkához, mikor az első kiadás megjelent Londonban. A fordítást *Study on National-Verstads Natur og Aarsag* címen a Gyldendal Forlag-nál adták ki. Smith a Peter Anker-nek címzett, 1780. október 26-i levelében megírja, hogy milyen nagy megtiszteltetés neki, hogy Draeby lefordította a könyvét dánra. Ez volt a WN első, idegen nyelvre való átültetése.

Egy másik, szintén 1780-as évi levélben (212.) az unokatestvére feleségének küldetett aranyozott, dedikált példányt mindkét könyvéből, mert az asszony elköltözésekor e kéréssel fordult a szerzőhöz. Érdekesen alakult az Edmund Burke-vel (1729-1797) való levelezés, mert a korai levelek sokkal inkább szakmai és konkrét kérdésekkel foglalkoznak, míg az 1780-as évek levelei rövidebbek és inkább aktuálpolitikai kérdésekről szólnak. Burke haszontalannak tartja az elméleteket, amik gyakorlati hasznosság nélküli elmeszülemények. (Ludassy, 1996)

A Hume-tól kapott TMS példányát elolvasta és nagy meglepéssel nyugtázta Smith erkölcsi elméletének szép szövedékét. *„Bevallom, különösen tetszetek a mindennapi életből és etikettből elcsent könnyed és felhőtlen példák, amikben az Ön könyve minden más általam ismert könyvnél nagyobb mértékben bővelkedik.”* (p. 268) Dicséri a stílusát, egyszerű érthetőségét. A kritikai megjegyzéseit sem hagyja ki, ahol a terjengősséget említi meg és ilyen értelemben Mr. Locke-hoz hasonlítja. Burke recenziót is írt a könyvről, amiben az eredetiségét emeli ki. Az illendőség határait átlépve Burke személyes találkozót kért a szerzőtől, amit 1759. szeptember 10-i levélben vetett fel, de erre a találkozásra csak 1777-ben került sor. Burke politikus, író, magántanár, pénzügyi titkár. Szerinte a metafizika természetellenes, az ember kisebb mértékben racionális, inkább az érzelmei dominálnak, így a törvényeket is az emberi természetre kell építeni, ezért is üdvözli Smith művét az erkölcsi érzelmekről.

Burke-vel az ír szál is bekapcsolódik a levelezési hálóba, s egyúttal gazdagodik a gyakorlati filozófia iránti igény megfogalmazása. A parlamenti viták, előterjesztések, a kolóniákkal kapcsolatos nézetkülönbségek kapcsán sok levélben fölbukkan Benjamin Franklin (1706-1790) neve, aki hol kiadóként, hol tudósként, hol államférfiként van aposztrofálva, s mint Strahan közeli barátja, bekerül a brit élet vérkeringésébe. Fiával, Williammal (1731-1818) Glasgow-ba látogattak, ahol Smith-szel megvitatták a keresetek értékállóságát, a produktivitás jellemzőit, melyek kapcsán szembe helyezkedtek a korabeli elfogadott nézetekkel. (50. levél lj.)

Adam Ferguson (1723-1816) levelei két időpont köré fókuszálnak, az egyik a saját írásainak kiadásai, a másik Smith WN könyve. Ferguson társadalmi kérdésekkel foglalkozott, elhagyta a papi hivatást, morálfilozófiai előadásokat tartott, s egy anticipált szociológus alakját öltötte magára. David Hume-ot követően az Edinburgh-i könyvtár vezetője, bár sok kérdésben nem értettek egyet. Alakja eltűnik a nagyok mögött, pedig nem lehet nem észrevenni, hogy a láthatatlan kéz előfutárának megfogalmazója: „A sokaság minden lépése és minden mozdulata, még az úgynevezett megvilágosodott korokban is, ugyanolyan vaksággal történik a jövőre nézve, és a nemzetek olyan létesítményekbe botlanak, amelyek valóban emberi cselekvés eredményei, de nem emberi terv megvalósítása.” (Ferguson, 1782, p. 119)

A korábban publikált és ilyen értelemben könnyen elérhető levelek témagazdagsága szinte kimeríthetetlen, a kutatás további feladata a publikálatlanok feldolgozása, valamint a hozzáférhető tematikus elemzése a korabeli kapcsolatok, politikai, gazdasági és filozófiai nézetek, nevelési szokások, ízlések, írói stílusok feltárása, elemzése.

Felhasznált források

- Capp, B. (2014). „Jesus Wept” But Did the Englishman? *Past & Present*, 224(1), 75-108.
- Defoe, D. (1697). *An Essay upon Projects*. Cassel&Company, London, Paris, New York, Melbourne, 1887.
- Ferguson, A. (1782). *An Essay on the History of Civil Society: Part III*. (5th ed). T. Cadell.
- Földényi, F. L. (1977). *Defoe világa*. Európa.
- Hume, D. (1992). *David Hume összes esszéi I*. Atlantisz.
- Hume, D. (1994). *David Hume összes esszéi II*. Atlantisz.
- Lecky, W. E. H. (1913). *History of European Morals*. D. Appleton and Company.
- Ludassy, M. (1996). Lobogónk Burke?. In L. Sziklai & J. Haraszti (Eds.), *Sem vele, sem nélküle* (pp. 63-73). T-Twins Kiadó.
- MacKenzie, H. (1771). *The Man of Feeling*. Self-published.
- Mossner, E. C., & Ross, I. S. (Eds.). (1987). *The Correspondence of Adam Smith*. Liberty Classics.
- Plutarkhosz. (1978). *Párhuzamos életrajzok. 2. kötet*. Magyar Helikon.
- Scott, W. R. (1965). *Adam Smith as Student and Professor*. A. M. Kelley.
- Smith, A. (1996). Levél az Edinburgh Review-nak. In F. H. Horkay (Ed.), *A skót felvilágosodás*. Osiris.
- Takács, F. (1973). *Fielding világa*. Európa.